

21.03.2016

Попович О., доктор економічних наук, заслужений діяч науки і техніки України

«ІННОВАЦІЙНИЙ» ПІДХІД ВЛАДИ до знищення української науки

Президент України, коли підписав нову редакцію Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», написав у своєму твітері: «Цей закон відкриває перед наукою унікальні перспективи. Перед науковцями, які хочуть перетворити Україну в сучасну європейську державу...». Нас, науковців, це потішило – і тому, що закон справді містить чимало новацій, яких ми не один рік домагалися, та й сам факт, що наш Президент пов'язує перетворення України на сучасну європейську державу з розвитком науки (адже останнім часом висловлювання Прем'єр-міністра та цілого ряду інших можновладців викликали серйозні сумніви в тому, що вони розуміють: без науки всі розмови про «європейські стандарти» – пустопорожня балаканина). Потішило також і те, що зі старої редакції в ухваленому законі бюрократії не вдалося викинути принципово важливі норми – наприклад, що держава повинна виділяти з бюджету на науку щонайменше 1,7 % ВВП. Цю норму виконавча влада досі просто ігнорувала, тож було сподівання, що тепер цього не вдасться робити, тим паче що закон вимагає нарощувати витрати на науку, щоб досягти в недалекій перспективі сукупних витрат на наукові дослідження й розробки 3 % ВВП. Ми розуміли, що відразу на такий рівень наукомісткості ВВП вийти неможливо, але ж принаймні деякого нарощування цього показника логічно було чекати вже в бюджеті 2016 р. ([Commons/Спільне](#)).

Але запропонований урядом і затверджений Верховною Радою України бюджет приголомшив. На засіданні Комітету Верховної Ради України з питань науки й освіти, яке відбулося 17 лютого 2016 р., було констатовано, що передбачені Законом «Про державний бюджет України на 2016 рік» видатки державного бюджету становитимуть лише 0,16 % ВВП (3 676 743,4 тис. грн), тоді як у 2014 р. цей показник був майже вдвічі більшим – 0,28 % ВВП.

Мимоволі пригадується не дуже давнє минуле: президент Кучма підписав щонайменше 6 указів, розпоряджень і доручень, у яких вимагав уже з наступного року передбачити в державному бюджеті збільшення витрат на наукові дослідження та розробки у відповідності до закону – тобто, до 1,7 % ВВП. Проте Мінфін і уряд не тільки не збільшували цей показник бодай на кілька сотих відсотка, але навпаки, зменшували його, демонструючи, «хто в хаті господар».

Спробую пояснити, що означають ці «сухі цифри».

Якось навіть ніяково в наш час писати про значення науки для розвитку країни – здається, нині це зрозуміло кожному школяреві. І практичним

досвідом, і численними теоретичними дослідженнями доведено: без науки країна немає майбутнього – принаймні такого майбутнього, в якому вона може розраховувати на повагу сусідів, а її народ – на гідний рівень життя.

Як інформує остання [доповідь ЮНЕСКО](#), за останні 5 років чисельність наукових працівників у світі збільшилася на 20 % і сягнула в 2013 р. 7,8 млн осіб. Проте динаміка кадрового потенціалу української науки протилежна європейській і загальносвітовій тенденції його розвитку. У загальній кількості зайнятого населення України 2014 та 2013 р. науковці становили лише 0,49 % (1990 р. – 1,16 %). Тобто ми вийшли на рівень найменш розвинених у плані науки країн, таких як Румунія (0,46 %) й Кіпр (0,71 %). У Фінляндії ця частка сягає 3,2 %, у Данії – 3,2 %, у Швейцарії – 2,66 %, у Норвегії – 2,56 %, у Словенії – 2,27 %. До того ж за останні роки в названих країнах вона досить інтенсивно нарощувалася. У середньому по ЄС цей показник у 5–6 разів більший, ніж в Україні. Водночас, відповідно до так часто згадуваних серед наших політиків європейських стандартів, показник питомої кількості науковців на душу населення (поряд із часткою ВВП, що витрачається на наукові дослідження й розробки – так званою наукомісткістю ВВП [1](#)), є одним із загальноновизнаних критеріїв у оцінюванні можливостей інноваційного розвитку країни.

Не дивно, що майже всі наші сусіди, навіть ті, чия наука раніше суттєво поступалася авторитетом українській, – і Туреччина, і Польща, і Румунія – постійно нарощують свій науковий потенціал (не кажучи вже про безпрецедентний темп нарощування цього потенціалу в країнах, які ставлять собі за мету наздогнати економічно розвинутих конкурентів – таких як Японія, Південна Корея, Китай і т. ін.).

І цілком зрозуміло, чому це робиться, адже, як зафіксовано вже в преамбулі до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід’ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб». Схожа констатація була вже в ухваленому 1991 р. Законі України «Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності», тож є всі підстави вважати, що вона не нова для наших міністрів і депутатів. І все ж можна засумніватись у цьому, простежуючи [динаміку кількості дослідників в Україні за роки незалежності](#). Ця динаміка незаперечно свідчить:

протягом практично всієї історії незалежної України, а особливо в останні роки, послідовно провадився курс на знищення української науки.

В останні роки винахідлива вітчизняна бюрократія знайшла спосіб поступово придушувати науку, імітуючи посилення уваги до неї. Нібито йдучи назустріч бажанням науковців, які скаржаться на неприпустимо низький рівень заробітної плати, їм кілька років поспіль потроху підвищували її рівень «у межах видатків на оплату праці, затверджених у кошторисах установ, закладів та організацій», тобто без відповідного збільшення фінансування. І результати не забарилися: тільки з 2005 по 2014 р. кількість дослідників в Україні зменшилася майже вдвічі (а порівняно з 1991 р. – більше ніж учетверо).

Ми дійшли до того, що оголошення про ухвалення урядового рішення про підвищення заробітної плати в державних наукових установах у останні роки вже не викликало позитивних емоцій у вчених, а нині воно й поготів викликає жах. Адже, як результат такого підвищення, у багатьох інститутах науковців було переведено на роботу за скороченим робочим тижнем або «добровільно-примусово» відправлено у відпустку без оплати, щоб штатний розпис із новими ставками вклався у виділений фонд заробітної плати – і водночас щоб було збережено відповідні посади, а отже й можливість продовжувати роботу (зрозуміло, що в результаті такого «підвищення» реальна заробітна плата радше зменшувалась).

Ось що каже, наприклад, керівник одного з інститутів:

– Ми встановили скорочений робочий тиждень – у нас тепер три вихідні дні й у четвер офіційно працюємо лише чотири години, крім того, скоротили дві посади, але все одно фонду заробітної плати не вистачає. Що робити – не знаю!..

– А для тих, кого не скоротили, заробітна плата все-таки підвищилась?

– Звідкіля?! Реально вони отримуватимуть навіть трохи менше, ніж до «підвищення». Але все ж матимуть можливість працювати! Без цього нам просто не вдасться завершити цілу низку досліджень.

Ніхто не підраховував, наскільки поширений такий підхід, але маю підстави твердити, що схожа ситуація нині склалася в більшості інститутів Національної академії наук України.

Проте такий безпрецедентний у нинішньому світі темп знищення наукового потенціалу країни, мабуть, видався нашим фінансистам замалим, і вони винайшли спосіб його прискорити: відразу за черговим підвищенням заробітної плати науковців на 25 %, проведеним у грудні минулого року, було оголошено, що відповідно до бюджету 2016 р. витрати на наукові дослідження й розробки буде суттєво зменшено (див. преамбулу). Якщо врахувати ще й нечуване зростання всіх комунальних платежів, і те, що у 2016 р. прогнозують велику інфляцію, стає зрозумілим, що, попри всі протести й аргументи громадськості, удар по науці буде надзвичайно потужним.

Невдовзі директорів наукових установ попросили підтвердити, що останнє підвищення заробітної плати фактично компенсувало інфляцію гривні в 2015 р. (тобто потреби в індексації, якої вимагають профспілки й опозиція, вже немає, хоча навіть найоптимістичніші оцінки інфляції за минулий рік називають щонайменше 42 %!!!). Попри загальні подив і обурення неприкритим цинізмом цього звернення, не виключено, що деякі директори наукових установ таки написали ці листи, щоб не псувати відносин із владою.

Якщо в перші десять-п'ятнадцять років скорочення наукового потенціалу ще супроводжувалося деклараціями про необхідність переведення вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку, а отже, про необхідність спиратися на передову науку, то зараз і про такі декларації вже забули й стали розглядати науку як найбільш безболісний напрям економії бюджетних коштів. Хоча це теж ілюзія, адже витрати на науку вже складають таку мізерну частку бюджету української держави (0,25 % ВВП), що навіть якщо їх повністю скасувати, бюджет цього практично не відчує. Мало того, бюджет може навіть втратити, адже податки та внески в соціальні фонди сплачуються з усіх надходжень – і з бюджетних, і з тих, які отримують наукові установи від замовників. Тобто наука в сукупності своїй часом повертає до бюджету через податки більше, ніж їй виділяє держава.

Проте, звичайно, є й інші мотиви – дехто ласим оком поглядає на майно наукових установ, усе ще чимале й досі не приватизоване.

Виникає питання, кому належить авторство цієї лицемірної політики, цього підступного знущання над людьми. Чи може, це просто бюрократичний недогляд, які нерідко трапляються в нашій державі? Ні, не недогляд. Про це свідчить нещодавно отримана інститутами сувора вимога привести штатні розписи у відповідність із новими умовами оплати в межах наявних коштів. Тобто по суті – це директива різко скоротити кількість працівників-науковців. Можна підрахувати, наскільки це серйозно, наприклад для інститутів НАН України: якщо кількість робочих днів на 5 менша – це значить, що місяць стає «коротшим» на 25 %, а отже й фонд заробітної плати зменшується приблизно на чверть. За незмінності посадових окладів це означало б зменшення кількості працівників на стільки ж. Але ж оклади зросли, тож і після такого скорочення коштів усе одно не вистачить, тому скорочення має бути ще більшим. Це для академії. Проте з наведених у преамбулі даних можна зробити висновок, що для інших наукових установ зменшення асигнувань буде значно більшим, тобто чотириденний робочий тиждень тут не допоможе – доведеться цілу низку наукових установ просто ліквідувати. І якщо на зменшення кількості науковців в Україні удвічі до 2014 р. знадобилося 9 років, то наші «інноватори», якщо їх не зупинити, можуть домогтися аналогічного результату лише за рік-два.

У світлі наведених вище цифр це означає, що нинішній наш уряд не тільки взяв курс на ліквідацію наукового потенціалу країни, якого досить послідовно

дотримувалися більшість попередніх урядів, але й вирішив його впроваджувати значно інтенсивніше.

Нам пояснюють: важко державі, адже фактично ми перебуваємо в стані війни, отже – не вистачає коштів. Аргумент, звичайно, потужний – таки важко... Але чи легше було, наприклад, під час вітчизняної війни з фашистською Германією? Але ж під час тієї надзвичайно важкої – і в людському плані, і в економічному – війни витрати на науку в СРСР було збільшено в 1,2 раза. А відразу по закінченні війни – у 1946 р. – заробітну плату науковців було збільшено в 5–6 разів. А в нинішні часи можна звернути увагу на Китай, де заробітна плата вчених за 15 років зросла у 24 рази. Що це – вияв особливої симпатії до науки й науковців, чи сердечної доброти властей? Зовсім ні – це просто прагматичне розуміння того, що без науки країна не має майбутнього.

Зауважимо, що п. 1. ст. 36 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність», який щойно підписав Президент України, проголошує: «Оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для його ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижності професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді до наукової і науково-технічної діяльності та підвищення кваліфікації наукових працівників». На жаль, ця норма закону в нас явно не виконується, і є великі сумніви в тому, що чинна влада збирається хоч щось зробити в цьому напрямі. Судячи зі заяв, які ми чуємо від Прем'єр-міністра та урядовців, – усе радше навпаки: нав'язлива ідея економії на науці, незважаючи на об'єктивну безперспективність і стратегічну абсурдність такої економії, міцно вкоренилася в їхніх головах.

Як на рівні особистих вражень, так і в результаті спеціальних досліджень вікової структури кадрового потенціалу української науки переконаємося: молодь усе ще йде в науку, але, на превеликий жаль, не затримується в ній надовго. Особливо виразно це видно на прикладі кандидатів наук – у кращому випадку рік-два після захисту дисертації попрацює молодий дослідник у науково-дослідній установі, яка зробила його вченим, і залишає її в пошуках гідної оплати праці. Це можна зрозуміти – прогодувати сім'ю за заробітну плату молодшого наукового співробітника вельми проблематично. Узагалі, з точки зору насичення економіки висококваліфікованими фахівцями це непогано, адже підвищення рівня підготовки фахівців на основі новітнього наукового знання – теж одна з важливих суспільних функцій науки. Але з другого боку, як же бути самій науці? Якщо переважна більшість дослідників найбільш продуктивного віку покидатиме інститути, важко буде забезпечити належну інтенсивність наукового пошуку. Виходячи з цього, науковці й організатори науки на всіх рівнях намагаються довести, що заробітну плату в

науці дійсно треба суттєво підвищити – але ж не таким езуїтським способом, не ціною знищення наукових шкіл і установ.

Тому що можливість працювати – це для справжнього вченого, звичайно, головне, але ж треба ще й жити: заплатити за комунальні послуги, вартість яких фантастично зросла, прогодувати дітей. Тому далеко не всі можуть собі дозволити довго залишатися в нашій забутій вітчизняними владиками науці.

І все ж, попри всі складнощі та негаразди, наука України жива й продовжує працювати. Рідко, прориваючи блокаду замовчування чи й безсовісно-наклепницьких оцінок деяких журналістів і політиків, з'являється доступна широкій громадськості інформація про її звершення.

Зрозуміло, що більшості наших олігархів наука ні до чого: доки можна отримувати надприбутки за рахунок розпродажу ресурсів і дешевої робочої сили, всілякі там інновації в них не викликають інтересу. Але ж хтось у державі повинен думати про майбутнє, зважувати шлях принаймні на один-два кроки вперед! На що можуть розраховувати наші діти й онуки вже через 10–15 років у країні, практично позбавленій наукового потенціалу? Адже далеко не всі вони зможуть влаштуватися вчитися й працювати за кордоном. А без розвитку науки ми неминуче прийдемо й до падіння рівня освіти, і до подальшого зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, зумовленого технологічною деградацією промисловості.

Така Україна – як джерело дешевих трудових ресурсів і сировини (доки ці джерела не вичерпались!) – цілком влаштовує й багатьох наших закордонних «друзів», але чи влаштує вона народ України?!

Тож назріла потреба рішучих дій, спрямованих на відродження вітчизняної науки. Вона все ще жива й видає цілком достойні результати, не вірте розмовам про її безплідність. Нещодавно «Дзеркало тижня» опублікувало інформацію про лише кілька наукових робіт НАН України, економічний ефект від яких багаторазово перевершує фінансування всієї української науки. Далеко не всім відомий, наприклад, і той факт, що на кожну гривню, яку держава витрачає на підтримку КБ «Південне», ця науково-виробнича установа повертає в бюджет 60 грн (чи не за це кілька днів тому без жодних пояснень було звільнено її генерального конструктора?!).

Але значна частина наукових організацій працюють на межі своїх можливостей, по суті виживають, а не розвиваються. Зволікання з наданням їм необхідної підтримки може призвести до незворотних наслідків (сотні науково-дослідних інститутів уже зникли зі статистики і з життя). На першому етапі для цього достатньо незначних на макrorівні коректив державного бюджету. А далі необхідно терміново запровадити реальні стимули збільшення витрат на наукові дослідження з боку виробничих структур – не тільки позитивні, у плані полегшення податкового тиску шляхом виключення з бази оподаткування коштів, витрачених на замовлення наукових досліджень і розробок. За

прикладом деяких європейських держав доцільно було б запровадити й певні покарання за використання застарілих технологій, нехтування можливостями інноваційного розвитку.